

Kasteelkatern

December - 2008 - Nummer 24 - Jaargang 10

Van de redactie

Niemand minder dan de Minister van OCW schrijft dit keer de estafettecolumn. Hij beschrijft twee ontwikkelingen in de monumentenzorg, die ook in andere bijdragen van dit nummer van Kasteelkatern een rol spelen: de aandacht voor de omgeving en de noodzaak van hergebruik. Het eerste lijkt een open deur, maar lange tijd werden monumentale gebouwen los gezien van hun omgeving. Het ging om behoud van de molen, de boerderij of het kasteel en het landschap er om heen deed er niet zoveel toe, daar waren de natuurbeschermers voor. Steeds meer blijkt dat juist de samenhang van monument en omgeving bepalend is voor het beeld en de beleving. Het tweede punt betreft het hergebruik. De overlevingskansen voor een monument worden beduidend hoger als het gebouw of object een nieuwe bestemming krijgt. Het kan dan weer een economische functie krijgen, nieuwe huurders of eigenaren en bovendien speelt het opnieuw een rol in de samenleving. Kerken die als huisvesting dienst doen, fabrieken die tot bedrijfsverzamelgebouw worden verbouwd, kastelen die een recreatieve of culturele functie krijgen. Het Jaar van het Religieus Erfgoed, dat bijna ten einde loopt, was ingesteld om aandacht te vragen voor het gebouwde en roerende erfgoed van godsdienst

en geloof. Ook daarin is veel aandacht gevraagd voor mogelijk hergebruik van de vele religieuze gebouwen die vrij komen door de voortschrijdende secularisatie. In dit nummer besteden we aandacht aan kapellen bij kastelen, ook een vorm van religieus erfgoed.

In geval van kasteel Stoutenburg gaat het niet om herbestemming van een gebouw, maar van een archeologisch terrein. We geven twee meningen de ruimte. U kunt zelf ook meestemmen op de poll op de website van de NKS: www.kastelen.nl

Ook besteden we dit nummer aandacht aan websites over kastelen, en u vindt de vertrouwde rubrieken als kasteel culinair, bedreigde kastelen, nieuw verschenen boeken en de agenda.

We wensen u goede dagen en een goed 2009.

Redactie *Kasteelkatern*

Rectificatie:

Het item bij Bedreigde kastelen over De Loowaard in het vorig nummer was foutief. In de volgende aflevering besteden we hieraan uitgebreid aandacht.

Colofon

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 3 keer per jaar.

■ Redactieadres Kasteelkatern

Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

■ Eindredacteur

mevr. drs. L.D. Wessels

■ Redactie

mevr. drs. M.D. Saan
drs. F. Vogelzang,
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

■ Aan dit nummer werkten mee

M. Glastra
mevr. C. Muusers
drs. B. Olde Meierink
dr. R.H. Plasterk
drs. F. Vogelzang
mevr. drs. J.M.M. Wielinga

■ Omslag

De kapel bij Kasteel de Haar. Foto: BBA.

■ Vormgeving & Druk

GVO grafisch bedrijf bv, Ede

■ Oplage

2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 1 maart 2009.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in mei 2009.

Estafettecolumn

Het monumentenstelsel

Uw vice-voorzitter De Nijs Bik schreef in zijn laatste column in Kasteelkatern dat het monumentenstelsel op een aantal punten moet worden verbeterd. Als minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ben ik verantwoordelijk voor een goed functionerend stelsel. Samen met veel partners 'uit het veld' ben ik nu met de modernisering daarvan bezig. Begin 2009 wil ik mijn visie op de toekomst van de monumenten aan de Tweede Kamer voorleggen.

Modernisering betekent niet dat alle tot nu toe ingeslagen paden worden verlaten, integendeel. Maar er zijn wel enkele aanpassingen nodig, want je kunt merken dat de kern van het stelsel is opgebouwd in het begin van de 20ste eeuw; een andere tijd die om andere oplossingen

vroeg. Via de wet- en regelgeving hebben we ons destijds met handen en voeten gebonden aan objecten zoals die in het register staan beschreven. Dat het daardoor goed mis kan gaan, hebben we gezien bij kasteel Bouvigne te Breda. Daar is in 2006 een nieuwbouw gepland, net buiten de omgrenzing van het kasteelterrein. Eigenaar, architect en burgers stonden lijnrecht

tegenover elkaar: Pas toen de bescherming van het kasteelterrein werd uitgebreid, veranderde de situatie en is het nieuwbouwplan aangepast ten gunste van de cultuurhistorische waarde van het kasteel en zijn omgeving. Dat is natuurlijk merkwaardig. Fysiek is er niets veranderd; de cultuurhistorische waarde was en is enorm groot, maar werd pas echt zwaar meegewogen toen het terrein beschermd werd. Waarom niet eerder? Nu heeft iedereen schade geleden:

de eigenaar kreeg hevige kritiek, de monumentenzorg werd weggezet als hindermacht en de ingrijpende planaanpassing heeft uiteindelijk veel tijd en geld gekost.

Een van de belangrijkste onderdelen van de modernisering van de monumentenzorg is een vroege afweging van de cultuurhistorische waarde. Dat moet voortaan al bij het begin van de planvorming gebeuren, zoals dat ook het ge-

val is met natuurwaarden, milieu, het water en de archeologie. Ik noem dat emancipatie van de cultuurhistorie. Door van meet af aan een eigen rol op te eisen zal de monumentenzorg als opbouwende speler mee kunnen doen, en niet langer als complicerende factor worden gezien.

Dr. Ronald H. Plasterk

Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Actueel

Een tweede leven voor kastelen en historische buitenplaatsen.

Wie van ons ooit een door particulieren bewoonde historische buitenplaats of een kasteel heeft bezocht, zal niet kunnen ontkennen dat de woonfunctie past bij het gebouw. Daarvoor zijn ze gebouwd, daaraan is hun vorm aangepast.

Functionies

Dat het in deze tijd niet meer zo eenvoudig is om een buitenplaats of kasteel particulier te bewonen zal niemand ontkennen. Zonder de spreekwoordelijke zak met geld is het niet meer te doen. Veel eigenaren hebben er als het ware hun beroep van gemaakt om voldoende financiële middelen te vinden, door subsidies binnen te halen, zich de wet- en regelgeving eigen te maken en door extra functies te verzinnen om hun huis of delen van hun huis commercieel te exploiteren.

Als er geen particuliere bewoning (mogelijk) is, moet het kasteel of de buitenplaats toch een functie blijven behouden. Zowel bij bewoonde kastelen of kastelen die op een heel andere wijze worden gebruikt, treffen we dezelfde problematiek aan. Want wat kan men met een buitenplaats en een kasteel doen als de oorspronkelijke functie niet meer, geheel of gedeeltelijk, kan worden toegepast?

Wat is een kasteel?

Ten eerste moeten we beseffen wat een kasteel en buitenplaats is. Een kasteel was de woning van een heer, waarin hij zichzelf en zijn familie (inclusief huishouding) kon laten ver-

blijven en kon verdedigen. Als eenmaal het kasteel geen dienst meer deed als verdedigingsmiddel, kon er nog steeds in worden gewoond. Het kasteel was verbonden met zijn omgeving: tuin, park, landbouwgronden, nederzettingen, steden, infrastructuur. De directe omgeving was vaak niet bebouwd, dit in verband met de militaire functie van het kasteel.

De buitenplaats bestond uit een hoofdhuis, bijgebouwen, boerderijen, een tuin en parkaanleg. Het omringende landschap met bossen, lanen etc. maakten ook deel uit van de buitenplaats: een particulier bewoond complex dat zichzelf min of meer zelf kon bedruipen.

Harmonie

Het vinden van een nieuwe functie voor een buitenplaats of kasteel is heel goed mogelijk. Wel moet dan met een aantal zaken goed rekening worden gehouden. Ten eerste betreft het meestal monumenten, vaak beschermde monumenten. In het geval van een beschermd historische buitenplaats hebben we het ook over de bijgebouwen, de tuin, het park en de landerijen.

Om zoveel mogelijk de harmonie van het monument te blijven behouden, is het zaak dat iedere gewenste aanpassing in een goede verhouding staat tot het bestaande, of het nu gaat om een nieuw gebouw, een nieuw tuin- of parkontwerp of een nieuwe functie in een bestaand gebouw.

Contrasten

Het kan bijvoorbeeld niet zo zijn dat binnen de grenzen van een historisch buitenplaats en zeker niet in de directe nabijheid van het

hoofdgebouw een groot kantoorcomplex of wooncomplex gebouwd wordt (zoals dit hoogstwaarschijnlijk gaat gebeuren op de beschermde buitenplaatsen Bouvigne en Eerde).

Is het noodzakelijk dat voor het functioneren nieuwbouw of verandering moet worden doorgevoerd, dan is het van belang dat de vorm en het volume daarvan in verhouding blijven met die van de reeds aanwezige bebouwing of tuinontwerp. Hypermoderne architectuur naast bijvoorbeeld een 17de-eeuws gebouw mag dan een verrassend contrast vormen, het doet geen recht aan de historische context. Het veelgebruikt argument dat dit versterkend werkt, is een uiterst subjectieve mening waarover wellicht over een luttel aantal jaren heel anders wordt gedacht.

Horecafuncties in een kasteel en het hoofdgebouw van een buitenplaats zijn mogelijk, mits men zich goed rekenschap geeft dat men, toegevend aan de druk van klandizie, niet deze functie niet voortdurend uitbreidt.

Uitdaging

Het behoud van de bestaande structuur is belangrijk. Het aanleggen van nieuwe toegangswegen, parkeerplaatsen etc. moet met zorg worden ingepast en wel zodanig dat het karakter van het monument blijft behouden.

Het uitgangspunt voor herbesteding moet zijn het behoud van het karakter en vorm van het totale monument. Juist de eventuele beperkingen die dat met zich meebrengt, vormen de uitdaging om het voortbestaan van het monument op zinvolle wijze mogelijk te maken.

Herstel Heerlijkheid Stoutenburg:

een rijke cultuurhistorie herleeft

Op uitnodiging van de redactie van *Kasteelkatern* beschrijft de directeur van het Utrechts Landschap waarom en hoe het Utrechts Landschap het landgoed Stoutenburg wil herstellen in oude glorie. Vervolgens geeft de NKS haar zienswijze op deze plannen weer.

De mening van Marco Glastra,
directeur van Het Utrechts Landschap

Stoutenburg

Enkele kilometers oostelijk van Amersfoort ligt een kasteelterrein, het hart van de voormalige heerlijkheid Stoutenburg. In de afgelopen 750 jaar stonden hier minimaal drie verschillende kastelen of landhuizen. Het laatste kasteel werd rond 1874 gesloopt. Het kasteelterrein is momenteel slechts herkenbaar aan een krom slootje dat een restant is van de buitengracht en een vijver die is ontstaan door het uitgraven van de oorspronkelijke binnengracht. Voor de rest is het kasteelterrein onherkenbaar geworden. De grachten zijn gedempt, de historische Stoutenburgerlaan is verlegd en loopt nu dwars over het kasteelterrein. Op het terrein zelf is in de jaren zestig een woonboerderij gebouwd.

Een nieuw kasteel

Het Utrechts Landschap heeft sinds 2001 in een aantal stappen het hart van de historische heerlijkheid verworven en heeft een herstelplan gemaakt om de natuur te versterken, de

mogelijkheden voor recreatie te verruimen en de cultuurhistorische betekenis weer zichtbaar te maken. Het herstelplan is voor een belangrijk deel uitgevoerd. Eén onderdeel, het herstel van het kasteelterrein, roept reacties op. Het Utrechts Landschap wil het kasteelterrein herstellen door de grachten – tot op zekere diepte – weer uit te graven, de Stoutenburgerlaan terug te leggen naar het historische tracé en de woonboerderij te slopen. In het verlengde van de Rijksnota Belvédère ('behoud cultureel erfgoed door ontwikkeling') en het provinciale beleid ten aanzien van 'verloren erfgoed', wil Het Utrechts Landschap op de oude plek van de voorgaande kastelen, opnieuw een kasteel bouwen. In de woorden van landschapsarchitect Michael van Gessel: 'Dan krijgt deze locatie nieuwe energie en wordt het een betekenisvol punt in het gebied, net als de voormalige kastelen dat waren.' Hoogte en volume van dit nieuwe kasteel sluiten aan bij de voorgangers, waardoor het gebouw een uitstraling krijgt die aansluit op de maatvoering van het landschap.

Voor de architectuur wordt bewust gekozen voor een eigentijds ontwerp, omdat dit past

Het herstelplan Stoutenburg. Foto: UL.

bij de Nederlandse architectuurtraditie die ons in het verleden zoveel fraai erfgoed heeft opgeleverd. Het ontwerp is van architect Frits van Dongen en refereert aan de 'oervorm' van het kasteel die bestaat uit een toren, hof en huis.

Archeologische resten

Randvoorwaarde bij de bouw van een nieuw kasteel is dat het aanwezige archeologisch erfgoed geen schade oploopt. In opdracht van Het Utrechts Landschap is een verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd. Hierbij is een gedeelte van de fundamenten van het eerste kasteel uit de 13e eeuw blootgelegd.

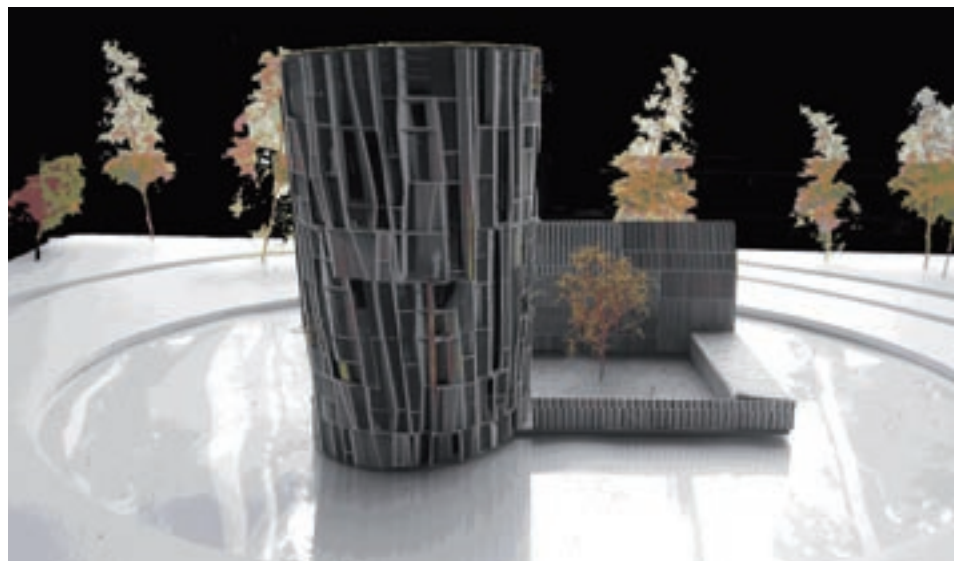
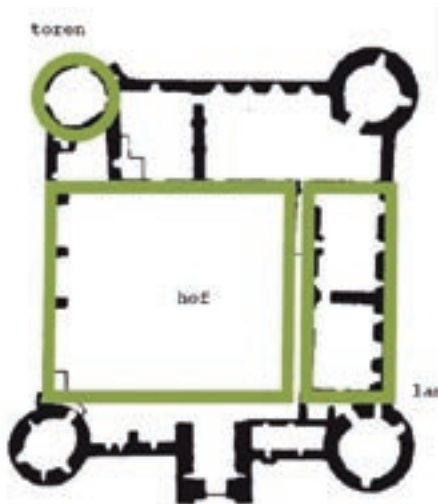
Foto Links: Kasteelterrein Stoutenburg huidige situatie. Foto: UL.

Op het voorterrein werden sporen aangetroffen van een nog eerdere bewoningsfase. Aanbeveling van het archeologisch onderzoek was om het nieuwe kasteel niet op het voorterrein te bouwen, wat aanvankelijk de bedoeling was om uit de buurt te blijven van oude fundamenten, maar juist op het hoofdterrein omdat de zandbodem hier veel meer draagkracht biedt dan de slappere bodem van het voorterrein. Over de wijze waarop

het nieuwe kasteel gefundeerd kan worden, is aanvullend onderzoek verricht door adviesbureau ABT, in samenspraak met de gemeentelijk archeoloog. Mede op basis van sonderingen is een werkwijze ontwikkeld die bestaat uit handhaving van het huidige maaiveldniveau (geen ontgraving), fundering op staal (afdekkende plaat) op enkele plaatsen aangevuld met geboorde heipalen die uitsluitend op reeds verstoorde locaties komen (het huidige wegtalud en sleuven die gegraven zijn ten behoeve van het archeologisch onderzoek).

De werkzaamheden zullen plaatsvinden onder archeologische begeleiding. Een zekere mate van zetting is onvermijdelijk, maar deze zal gelijkmatig zijn en minder groot dan tijdens de aanwezigheid van het laatste neogotische kasteel, dat een grotere massa had dan het nieuwe kasteel en direct op de oude fundamenten was gebouwd.

Herstel van de heerlijkheid Stoutenburg draagt bij aan het laten herleven van de cultuurhistorie bovengronds, met de grootste mogelijke zorgvuldigheid ten aanzien van de waarden ondergronds.

Het schetsontwerp van Frits van Dongen. Foto: UL.

De mening van Annemieke Wielinga, directeur NKS.

Cultuurhistorie

Voorop gesteld zij dat de NKS waardering heeft voor de wens van het landgoed te herstellen. De NKS kan zich echter niet vinden in de wijze waarop het UL wil doen.

De stichting heeft vooral problemen met de aantasting van het archeologisch erfgoed dat zich onder het maaiveld van dit landgoed bevindt als gevolg van de nieuwbouw. Ook wordt hierdoor de geschiedenis van het kasteelterrein Stoutenburg in samenhang met het aangrenzende, voor een deel nog bestaande 18de-eeuwse landschapspark van de buitenplaats Stoutenburg, veronachtzaamd. Het UL wil met de plannen de middeleeuwse sfeer van Stoutenburg laten herleven.

De verwijzing naar het middeleeuwse kasteel door moderne uitvoering van de nieuwbouw is een subjectief gegeven dat voorbij gaat aan het cultuurhistorisch belang van het kasteelterrein. Uiteindelijk gaat het hier om een van de weinige ronde burchten in ons land (een feit dat in het ontwerp niet tot uitdrukking komt), een bisschoppelijk kasteel en een sterkte die aan de basis heeft gestaan van de zelfstandige stad Amersfoort.

De NKS is van mening dat het kasteelterrein van het verdwenen middeleeuwse kasteel Stoutenburg een unieke cultuurhistorische waarde heeft die als een *lieu de memoire* intact gehouden moet worden. Het UL heeft naar de mening van de NKS niet duidelijk kunnen maken met onderbouwing van argumenten waarom er niet elders op het

landgoed Stoutenburg gebouwd zou kunnen worden.

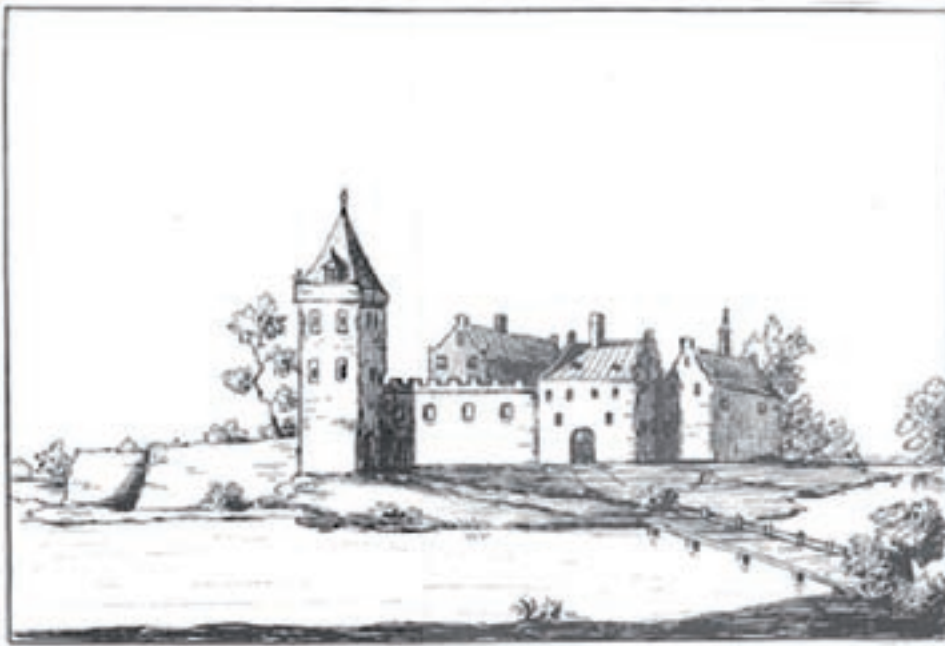
De herwaardering van het landgoed hangt niet af van de bebouwing op het kasteelterrein.

Gevolgen van nieuwbouw

Uit de plannen van het UL blijkt dat men voornamelijk gericht is op het herstel van het landschap, hetgeen vanuit het standpunt van het UL ook begrijpelijk is. Het 'groen', het landschap, speelt de hoofdrol. Er is onder meer sprake van dat het ontwerp (van de bebouwing) moet passen in het landschap en dit landschap moet versterken en verbeteren.

Onduidelijk is in hoeverre de uitvoering van de plannen schade zal toebrengen aan

Een fantasietekening van Stoutenburg uit 1720. Foto: Het Utrechts Archief.

het archeologisch erfgoed. Het rapport van adviesbureau ABT bevat helaas nog te veel onduidelijkheden over de belasting en de daardoor optredende vervorming van de ondergrond. Deze vervorming kan een bedreiging vormen voor de archeologische resten. Bovendien geeft het rapport duidelijk aan dat er funderingspalen door de oude resten heen aangebracht zullen worden. Vervolgens heeft de Sectie Archeologie van de gemeente Amersfoort duidelijk aangegeven in haar commentaar op de plannen geen voorstander te zijn van bebouwing van het kasteelterrein.

Dat er al het nodige aan ondergrondse resten is aangetast door eerdere bebouwing en werkzaamheden kan niet als argument worden gebruikt om datgene, wat er nog is, verder aan te tasten en/of te vernietigen.

Oervorm?

Zonder een oordeel te willen geven over de kwaliteit van het ontwerp van de architect heeft de NKS haar twijfels over wat genoemd wordt 'de oervorm van het kasteel, die bestaat uit een toren, hof en huis'. De eerste versterkingen die wij in ons land kennen stonden op walburgen en werden meestal tijdelijk, namelijk ten tijde van gevaar, be-

woond. Daarna laat de ontwikkeling van de kasteelbouw door de eeuwen heen vele varianten zien: ronde, polygone, langwerpige en vierkante sterktes. Daarnaast kennen we de woontorens. Wat moeten we dan verstaan onder oervorm?

Dat de nieuwbouw voor wat betreft hoogte en volume aan zou sluiten bij de voorgangers

is, ligt wat genuandeerder en is moeilijk te verdedigen. Omdat we niet weten niet hoe hoog het middeleeuwse kasteel geweest is, zouden de hoogte en het volume moeten verwijzen naar het latere Stoutenburg. Waarom dan de suggestie gedaan het middeleeuws beeld te herscheppen? De plannen doen ook geen recht aan de ontwikkelingen die zich na de middeleeuwen afspeelden op wat uiteindelijk de buitenplaats en later het landgoed Stoutenburg zou worden. Indien het herstel van de grachten wordt uitgevoerd zou dit het verlies betekenen van de vijver behorend bij de landschappelijke aanleg, vermoedelijk uit de late 18de eeuw.

Deze waardevolle aanleg en beplanting is voor een groot deel nog aanwezig. Ook andere historische tuinelementen zullen verloren gaan.

Herstel van het landgoed is zeker mogelijk, zelfs beter; indien men niet daarvoor de archeologische resten van het voormalig kasteel Stoutenburg opoffert.

Beter is het de resten op educatieve wijze inzichtelijk te maken. Het landgoed is meer dan 90 ha groot.

Er is meer dan genoeg ruimte om de bouwplannen elders op het landgoed te verwezenlijken.

Het landhuis Stoutenburg in 1730, getekend door L.P. Serrurier. Foto: Het Utrechts Archief

Bedreigde kastelen

Bouvine (Breda, Noord-Brabant)

Op 5 juni diende het hoger beroep dat de Nederlandse Kastelenstichting en de Vrienden van het Markdal en Bouvine aanspanden tegen het Waterschap Brabantse Delta. Helaas is dit afgewezen.

Duidelijk bleek uit de uitspraak dat het besluit van de Raad van State vooral is gebaseerd op de wijze waarop door de partijen de procedure is gevolgd en dat de inhoud van de te nemen besluiten er minder toe doet.

Voor de laatste ontwikkelingen verwijzen wij u naar de site van de Vrienden van het Markdal: www.vriendenmarkdal.nl

De Hartekamp (Heemstede, Noord-Holland)

De provincie Noord-Holland besloot positief m.b.t. de wijziging van het bestemmingsplan van de gemeente Heemstede. Dit zou bete-

kenen dat de nieuwbouw (drie wooncomplexen) op de buitenplaats door kon gaan. De NKS heeft, samen met de buurtbewoners en de Stichting Cultureel Erfgoed Zuid-Kennemerland hiertegen beroep aangetekend bij de Raad van State. Dit beroep diende op 25 november. De uitspraak was dat het niet mogelijk was om een nieuw bestemmingsplan goed te keuren zolang er nog op basis van het oude een vrijstellingsprocedure loopt. Deze zaak, die op 2 december zou dienen, is inmiddels ook verdaagd. Dit betekent tijdswinst van ongeveer een jaar.

Kasteel Gemert (gemeente Gemert-Brakel, Noord-Brabant)

De paters van de Congregatie van de H. Geest, woonachtig in kasteel Gemert, worden ouder en willen in een soort "aanleun" appartementen in de directe nabijheid van het

kasteel, dwz binnen de ommuurde tuin, gaan wonen. In de gemeente is veel commotie en tegenstand tegen de plannen ontstaan. De RACM heeft inmiddels commentaar op de bouwkundige plannen geleverd. Er is nog geen vergunningprocedure gestart maar wel is er een klankbordgroep opgericht, waarin de NKS ook participeert. Inmiddels is bekend dat de gemeente het kasteel heeft gekocht.

De Wedderborg (gemeente Bellingwedde, Groningen)

Het is enige tijd stil geweest rondom de Wedderborg met uitzondering van krantenberichten over de mogelijke exploitatievorm. Recentelijk is de NKS gevraagd zitting te nemen in een klankbordgroep die zich bezig zal houden met de invulling van de functie van de borg. Uiteraard is de stichting hierop ingegaan. De eerste bijeenkomst was op 10 november 2008.

Wie is wie

Op 4 maart van dit jaar werd als nieuw bestuurslid van de NKS jhr. mr. R.F.R.M. (Reinder) van Rijckevorsel geïnstalleerd. Het is de bedoeling dat de heer van Rijckevorsel in de loop van het komend jaar de heer mr. W.W. de Nijs Bik als vice-voorzitter zal opvolgen.

Reinder van Rijckevorsel is op dit moment waarnemend burgemeester van de gemeente Roozendaal en heeft uit dien hoofde direct te maken met het kasteel Rosendaal en de Stichting Vrienden Geldersche Kasteelen en het Gelders Landschap. Met de voorganger van deze organisatie had hij ook al eerder, in de jaren '80 van de vorige eeuw, regelmatig contact in zijn hoedanigheid als burgemeester van de gemeente Ammerzoden. Het kasteel Ammersoijen, in bezit van de Stichting Vrienden van Geldersche Kasteelen was lange tijd zijn werkadres. Het contact met de kastelensector is hem daarom niet vreemd.

Als welkome aanvulling op de kennis en kunde in ons bestuur heeft ons nieuwe bestuurslid

veel ervaring op het gebied van de ruimtelijke ordening. In het kader van de werkzaamheden ten aanzien van de planologische ontwikkelingen rondom onze kastelen en historische buitenplaatsen zijn zijn kennis en ervaring van harte welkom.

Als belangrijk feit moet worden genoemd dat de heer van Rijckevorsel sedert enige jaren ook voorzitter van het Gelders Genootschap tot behoud van de Schoonheid van Stad en Landschap en voorzitter van een aantal welstandscommissies. Zijn betrokkenheid bij rode en groene monumenten, vooral bij de combinatie van beide, spreekt hieruit overduidelijk. Tot slot mag niet onvermeld blijven dat onze beoogd vice-voorzitter sinds 2005 ook directeur is van een landgoedbeheer BV waardoor hij de problematiek van het in stand houden van een landgoed als geen ander kent.

Ook privé en in het klein houdt de heer van Rijckevorsel contact met planologie: tuinieren en golfen liggen hem na aan het hart. Verkenningen van de omgeving doet hij graag met zijn hond om die omgeving vervolgens neer te leggen op het schilderslinnen.

De NKS meent in de persoon van Reinder

van Rijckevorsel een waardig opvolger van de huidige vice-voorzitter te hebben gevonden. Met een lange staat van dienst in het bestuurlijk vlak, onder andere op gemeentelijk niveau, is hij de aangewezen persoon om mede stuur te geven aan de weg die de NKS de komende jaren gaat bewandelen.

Het kasteel culinair

Hoerenscheetjes

Om hoerendreetkens

te maken:

Neemt geharst wittebrood, wijn, eyeren, gengeber ende suycker. Mengelet wel onder een ende bact hier coecxkens af in de panne met boter ende schrabter suycker op ende dientse op.

Rare gewoonte, om gebak te vernoemen naar scheten. Want dat is de betekenis van *hoerendreetkens*. Deze 'hoerenscheetjes' zijn niets anders dan kleine pannenkoekjes. In plaats van bloem, is geroosterd en verkruid brood gebruikt. Ons doet dit vreemd aan, maar het levert toch een uitstekend beslag op. Broodkruim werd ook gebruikt voor het binden van sauzen, en natuurlijk was brood belangrijk basisvoedsel. Pas eind achttiende eeuw werd de aardappel de vaste begeleider van warme maaltijden.

De suiker moet volgens het recept 'geschraapt' worden. Suiker kocht je niet als kristal- of poedersuiker, maar in de vorm van keiharde conische suikerbroden. Hiervan schraapte de kok(kin) of kokshulp met een speciale suikerrasp de benodigde hoeveelheid suiker af.

De wijn wordt in het recept niet verder gespecificeerd. Dat is jammer, want de gebruikte wijn is van invloed op het eindresultaat. Ik heb een tamelijk droge, rode wijn gebruikt, maar ook witte wijn, zelfs, zoete, kan gebruikt worden. De rode wijn leverde wel een mooie bruine kleur op.

Rooster 6 sneden witbrood tamelijk bruin (maar niet zwart). Verkruid de sneetjes zonder korst in een blender; doe anderhalve deciliter wijn, een theelepel (5cc) gemberpoeder; 90 gram suiker en 3 eieren erbij, draai tot een glad beslag, en bak er in een koekenpan in boter kleine pannenkoekjes van. Bestrooi ze voor het opdienen met poedersuiker.

De hoeveelheden zijn voor ongeveer twaalf koekjes.

Bron: *Medecijn boec [...] door Christophorum Wirtsung [...] in de hoogduytsche sprake wtghegheven, [...] in ons ghemeyne Nederlantsche tale, overgheset door D. Carolus Battum, Medicijn ordinaris der Stadt Dordrecht. Hier is oock byghevoecht, Eenen seer schoonen ende excellenten gheexperimenteerden nieuwen Cocboeck [...]. 2de druk, Dordrecht, Jan Canin, in de Wijn-strate, 1593.*

Op www.coquinaria.nl staat een recept voor wafeltjes met een broodkruimbeslag, er zijn edities van middeleeuwse manuscripten met recepten in het Middelnederlands te vinden met een vertaling in modern Nederlands, op www.kookhistorie.com staat de tekst van het *Nieuwen Cocboeck*.

Christianne Muusers

■ Hoerenscheetjes. Foto: Christianne Muusers.

Religieus erfgoed op kastelen

In het verleden behoorde bij veel kastelen en buitenhuizen een kapel. Enkele van deze kapellen kregen in de loop van de tijd de status van parochiekerk. Een ander deel bleef voortbestaan als privé-kapel ten dienste van de kasteelbewoners, verborgen voor de buitenwereld. Helaas is er weinig bekend over deze kapellen. Het is daarom in het Jaar van het Religieus Erfgoed gepast hier kort bij stil te staan.

Kasteel De Haar

In het park van kasteel De Haar staat een laat-middeleeuwse kapel, die tot aan het eind van de 19de eeuw het centrum vormde van een kleine nederzetting.

Kasteel en kapel waren tot een ruïne vervallen toen Etienne van Zuylen van Nyevelt besloot zijn voorvaderlijk slot te restaureren.

Ook de kapel, waarvan de oudste delen uit 1400 dateren, verrees in nieuwe glorie. De kapel werd gebruikt door de familie om de mis bij te wonen.

Belangrijk voor haar was dat de kapel opnieuw de functie van voorvaderlijke grafkapel kreeg, waar de 16de-eeuwse zerken en de 20ste-eeuwse grafmonumenten de continuïteit van de familie bevestigden.

De kapel van De Haar is een van de tientallen huiskapellen die ons land nog telt. In tegenstelling tot het buitenland is in Nederland aan deze huiskapellen weinig aandacht besteed. Rond 1980 heeft de eerste directeur van de NKS Alphons Schellart een rapport gemaakt met een inventarisatie van de bestaande en verdwenen burcht- of slotkapellen in Nederland.

Hij maakte onderscheid in kapellen die in het kasteel zelf waren opgenomen en kapellen die als een apart gebouw op de voorburch of voorhof waren geplaatst, zoals bij kasteel De Haar en op De Doornenburg.

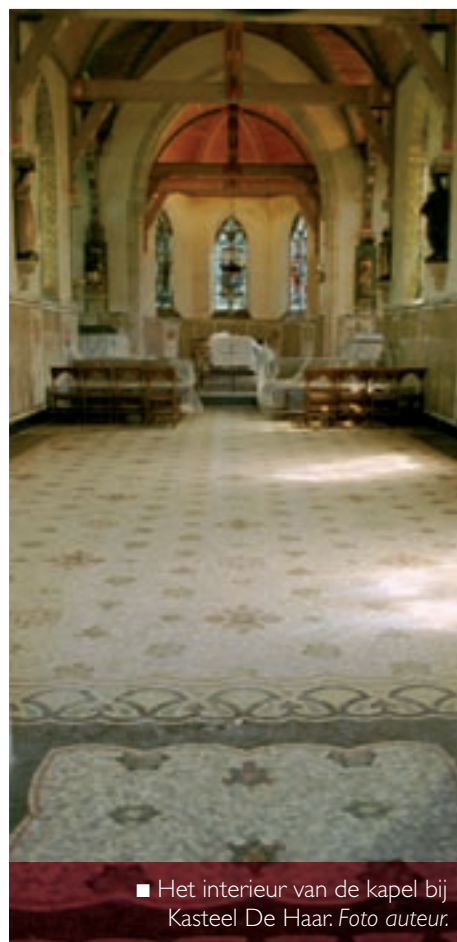
Kapellen in huis

In tegenstelling tot de kapellen op de voorburch leiden de kapellen die in de kastelen en adellijke huizen zijn opgenomen vaak een verborgen bestaan. Een deel van de huiskapellen is ontstaan in de tijd na de Reformatie, toen de uitoefening van de rooms-katholieke eredienst niet werd toegestaan, maar op de huizen van de adel werd gedoogd. De rooms-katholieke adel richtte kerkruimten in het kasteel in voor zichzelf en het personeel, maar ook voor de pachters en dorpsgenoten. De vensters onderscheidden zich niet van de andere vensters van het huis. Veelal werd voor deze schuilkerken de grote zaal van een vaak leegstaand kasteel beschikbaar gesteld, zoals bij Hernen en Doddendaal. Dit fenomeen was op zichzelf niet nieuw. Ook in de middeleeuwen werd de grote zaal als kerkruimte gebruikt. Bij het bouwhistorisch onderzoek tijdens de restauratie van Nederhemert werden laatgotische muurschilderingen ontdekt in een nis in de buitenmuur van de grote zaal. Het betrof de altaarnis voor de in de late middeleeuwen als kerkruimte gebruikte grote zaal van het kasteel. Ook tegen een van de torenmuren van de donjon van Duurstede ziet men nog steeds sporen van een balustrade, behorend bij een afzonderlijke kapel van het kasteel.

In sommige gevallen werd bij de bouw of verbouw van een kasteel rekening gehouden met het feit dat het koor naar het oosten moest worden gericht. Zo is bijvoorbeeld in de in 1661 gebouwde westvleugel van kasteel Cannenburgh nog een kapel aanwezig. De rooms-katholieke familie Isendoorn à Blois liet het altaar tegen de oostmuur van de ruimte plaatsen. Na 1795, toen de beperkingen op de rooms-katholieke eredienst werden opgeheven, verloren deze huiskapellen hun functie als schuilkerken.

Kloosters

In de tweede helft van de 19de eeuw en begin 20ste eeuw vestigden voornamelijk uit België, Duitsland en Frankrijk afkomstige klooster-

■ Het interieur van de kapel bij Kasteel De Haar. Foto auteur.

orden zich op kastelen en buitenplaatsen. Zij hadden een ruimte nodig waar dagelijks de mis kon worden opgedragen. Aanvankelijk volstond men met een ruimte in het kasteel. Maar al snel werd het kasteel of buitenhuis uitgebreid met een aparte kapel die uit de rest van de bebouwing naar voren springt. Een aparte groep vormen de kapellen die kasteelheren lieten bouwen omdat ze het niet eens waren met de in hun ogen te vrijzinnige richting van de predikant van de dorpskerk. Een bijzonder voorbeeld is de in 1900 in Engelse cottage-style opgetrokken kapel op het landgoed Weldam.

Ben Olde Meierink

De schijnwerpers op...

Virtuele kastelen

De Nederlandse Kastelenstichting is niet de enige, die een website onderhoudt over kastelen. Een flink aantal van onze provinciale en lokale zusterorganisaties zijn ook op het wereldwijde web vertegenwoordigd, terwijl ook individuele kastelen hun aanwezigheid in cyberspace kenbaar maken. Er is echter nog een categorie kastelenwebsites: particulieren die geen eigen kasteel bezitten, maar zo enthousiast zijn over kastelen en buitenplaatsen, dat ze als liefhebberij een – vaak indrukwekkende – site hebben opgezet.

Kastelen in Utrecht

Kees Braaksma is al vanaf zijn jeugd in kastelen geïnteresseerd. Zijn belangstelling kreeg een nieuwe impuls door de groei van het internet. Toen bleek dat er over Drenthe, Overijssel en Gelderland al kastelenwebsites beschikbaar waren, koos Braaksma ervoor een site over Utrecht te bouwen, de provincie waar hij woonachtig is. Later zette hij ook een website op over Friese stinsen, omdat hij voor de helft van Friese afkomst is. Braaksma putte uit de bestaande kastelenboeken over Utrecht en vult dat aan met eigen onderzoek.

Omdat veel kastelen inmiddels zijn verbouwd tot buitenplaats, begon hij ook over buitenplaatsen gegevens op te nemen. Het gevolg is dat zijn site inmiddels al zo'n 500 huizen bevat en nog steeds niet compleet is.

De Friese site lijkt minstens zo groot te worden: Braaksma ontdekte dat er minstens 600 stinsen hebben gestaan en daarnaast nog een 700 states! De vraag is of de website dus ooit volledig zal zijn. Gelukkig krijgt hij hulp van vrienden en kennissen, die bijvoorbeeld van alles over stinsen uit de kranten verzamelen. De site blijft groeien door de vele reacties: aanvullingen, verbeteringen, extra afbeeldingen en natuurlijk eigen onderzoek.

Kastelen in Nederland

Al even gedreven is John Wennips, het brein achter Kastelen in Nederland. Ook hij is al van jongs af aan met kastelen bezig en bouwde een indrukwekkend kaartstelsel op. Evenals Braaksma begon hij in 2002 met een eigen site, om de ruim 5000 pagina's kasteleninformatie die hij had verzameld, openbaar te maken. Wennips heeft een grote bibliotheek, die een belangrijke gegevensbron vormt, maar ook contacten met heemkundige kringen hebben veel opgeleverd. Er wordt ook veel uitgewisseld met andere kastelenkenners in den lande. Wennips doet niet aan buitenplaatsen, maar kiest alleen objecten met een middeleeuwse oorsprong.

Hij wil niet zozeer een wetenschappelijk verhaal bieden en legt wat meer nadruk op beeldmateriaal. De informatie wil hij voor een breed publiek toegankelijk maken. Daarvoor is een duidelijke structuur van belang. Wennips schat dat er zo'n 1200 middeleeuwse kastelen zijn.

Op zijn site moeten ooit van al die objecten een goede beschrijving, foto's en prenten en een plattegrond aangeboden worden. Hij bereikt nu al 175 bezoekers per dag, die zo'n 65.000 pagina's per maand aanklikken. Ook hij heeft de ervaring, dat veel mensen positief reageren en zelf ook informatie sturen.

Wonderland

Nog ambitieuzer begon Mathieu Fannee. Na een paar zeer geslaagde fietstochten was hij zo onder de indruk van Nederland, dat hij besloot al die mooie historische stadjes en prachtige natuur via een website toegankelijk te maken. Toepasselijk was de naam die hij voor dit project bedacht: Mathieu in Wonderland. In tegenstelling tot onze beroemde Alice bleek Fannee niet over toverachtige krachten te beschikken en was dit plan te ambitieus. Het werd daarom een kastelensite. In 2004 ging hij van start met een eenvoudige website. Bron van informatie zijn de bestaande kastelenboeken en materiaal van historische kringen, die enthousiast meewerken. Andere kastelenwebsites boden eveneens inspiratie. Regelmatig wordt de site geüpdatet, zodat het doel van Fannee, de mensen laten zien hoeveel mooie kastelen er zijn en welke prachtige verhalen daarbij horen, wordt bereikt. Ook heeft hij nog een extra missie: misverstanden die welig tieren rond kastelen uit de wereld helpen. Fannee bezoekt regelmatig kastelen en brengt daarna de daar verzamelde informatie op zijn website. Ook zijn ervaring is dat de 50 tot 150 mensen die de site per dag bezoeken, enthousiast zijn en af en toe meedenken en ook hij kan rekenen op de hulp van andere kastelenkenners.

Boeken

T.P.G. Kralt e.a., *Wielbergen en de familie Brantsen*.

De lotgevallen van een landgoed en Victoriaans landhuis in Angerlo.

Waanders, Zwolle 2008.

ISBN 9789040085451

De Arnhemse patriciërsfamilie Brantsen voerde een geslaagde huwelijks-politiek: niet alleen werden zo banden gesmeed met belangrijke Gelderse geslachten, ook verkreeg ze vanaf de 17de eeuw door vererving diverse landgoederen en buitenhuizen in bezit. In 1869 bouwde een telg Brantsen het chaletachtige huis Wielbergen bij Doesburg. Vele Brantsens bekleedden de post van burgemeester in dorpen rondom Arnhem. Rond 1860 werd Carel Marie Brantsen burgervader in Angerlo. Toen een huwelijk aan de horizon opdoemde, wenste hij gaarne in 'zijn' dorp gehuisvest te zijn en liet op het landgoed Wielbergen, dat al langer in bezit van de familie was, een fraaie villa bouwen. Toen Carels oudere broer kinderloos overleed, ging diens baronnetitel naar hem over: Het boek staat vol met aardige familieanecdotes. Carel Marie was verzwagerd met de beroemde Victor de Stuers. Centrum van het familieleven was het huis De Wiersse bij Vorden. Dat huis echter werd, na onenigheid over de erfenis, geveild en kwam in handen van De Stuers. Carel Marie, de bouwer van Wielbergen, overleed zelf op Rhederoord, weer een ander huis in bezit van de familie. Laatste bewoner was de wat zonderlinge Vivian Brantsen. Hij stond in de familie bekend vanwege zijn vele reizen en zijn acteertalent. Hij stierf in 1954 en werd op Wielbergen begraven.

De villa en het landgoed, opgenomen in een stichting, werden vanaf 1964 verhuurd als zorgcentrum aan de Stichting Philadelphia. Na een grondige restauratie werd het huis in 2006 opnieuw door de stichting in gebruik genomen en dat was aanleiding tot een onderzoek naar familie en huis, dat resulteerde in dit fraai vormgegeven kloeke boek. Een van de laatste Brantsens was een verwoed fotograaf

en van hem zijn vele familiekiekjes in dit boek opgenomen. Die foto's geven een prachtig beeld van een voorbije tijd, een nostalgische schets van het aangename buitenleven dat sterk doet denken aan de romans van Couperus. Uitjes met de sjees, een high tea met de visite, een partijtje tennis of een zomers rijtoertje. Het boek bevat echter veel meer: bijdragen over de geschiedenis van het landgoed, de bouw van het huis, interieur en portrettencollectie maar ook over de tuin van het buiten. Het laatste is ontworpen door de bekende Duitse tuinarchitect Eduard Petzold. In de tuin ligt ook de theeschenkerij, die wordt uitgebaat door de huidige bewoners van Wielbergen.

Herman Pleij, *Zwemmen er haaien in de slotgracht?*

Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2008.

ISBN 9879046804186

Vragen als 'Hoe werd een kasteel gebouwd?', 'Is een harnas zwaar?' en 'Wat deden jonkvrouwen bij een toernooi?' geven de mogelijkheid om alles te vertellen over ridders, kastelen en jonkvrouwen. Daarnaast bieden antwoorden op vragen als 'Moesten kinderen naar school?' en 'Hoe lang duurt het martelen, gemiddeld?'

meer inzicht in de middeleeuwen. Want die omvatten veel meer dan ridders en kastelen alleen. Zo komen de kruistochten aan bod, de angst voor de duivel en het geloof dat de aarde plat was. Meesterverteller Herman Pleij beantwoordt de vragen op een boeiende en heldere wijze.

Ulrike Frede & Britta Spies, *Kastelen & Schlösser*.

Leven in historische adellijke huizen in het Nederlands-Duitse gebied. Tecklenborg Verlag, 2008. ISBN 978-3-939172-40-6

Dit 'grensoverschrijdende' boek geeft in een aantal korte bijdragen, gebaseerd op onderzoek door studenten, informatie over ruim 25 kastelen en buitenhuizen in het westelijke Münsterland en het aanpalende gebied in Nederland. Het blijkt dat veel eigenaren en bewoners al eeuwenlang familiebanden hadden, relaties die door de Duitse inval in 1940 soms sterk zijn aangetast. Het is een toegankelijk publicatieboek, dat vraagt om uitdieping: kastelen worden nog te vaak geïsoleerd bestudeerd. Juist door zo'n grensgebied intensief onder de loep te leggen, kunnen overkoepelende ontwikkelingen in beeld worden gebracht.

Ook uit:

Martijn Andela,

De Gelderse toren. Landgoed aan de IJssel. Walburg Pers, Zutphen 2008.
ISBN 978-90-5730-275-6

Michael Klomp

Een Steenhuys ontmanteld: archeologisch en historisch onderzoek van de havezate Kranenburg in Zwolle.
Stichting Promotie Archeologie, Zwolle 2008. ISBN 978-90-8932-008-7.

De steenhuizen Aylbada en Takuma nabij Uithuizen, Gemeente Eemsmond, Groningen 2008.

Meer informatie is verkrijgbaar via algemeen@eemsmond.nl.

Agenda

■ Slot Loevestein

Loevestein 1, Poederloijen

Op de avonden van 24, 27 en 28 december wordt het kasteel Loevestein helemaal verlicht met kaarsen. U kunt rondwalen en luisteren naar een verhaal of muziek. Op 28 december (en ook op 25 januari, 22 februari en 29 maart) oefenen de soldaten van de N.A.N (Napoleontische Associatie der Nederlanden) Loevestein. U kunt ze tegenkomen in de vesting tijdens hun schiet- en loopoefeningen of als poortwachter. Meer informatie vindt u op www.slotloevestein.nl.

■ Huis Verwolde

J. Emilielaan 4, Laren (Gld.)

Levende kerststal op huis Verwolde. Op eerste en tweede kerstdag wordt het kerstverhaal levensecht vertolkt bij huis Verwolde. Bezoekers wandelen een route door een sfeervolle omgeving waar de Enterse

Kloomp'n Daansers de kerststal uitbeelden. Geopend 25 en 26 december van 11.00 tot 17.00 uur. Voor meer informatie: www.mooigelderland.nl of tel. 0573-401825.

■ Kasteel Hoensbroek

Klinkerstraat 118, Hoensbroek

Kasteel Hoensbroek is deze kerstvakantie een betoverd sprookjeskasteel. Bezoekers kunnen in het kasteel op zoek naar bekende en minder bekende sprookjes. Geopend van 20 december t/m 4 januari 2009. Gesloten op 24, 25, 31 december en 1 januari. Zie voor meer informatie: www.kasteelhoensbroek.nl.

■ Kasteel Doorwerth

Fonteinlaan 2, Doorwerth

De kindervoorstelling "Vreemde vogels" is een vertelvoorstelling door Vorstelijk Theater, voor kinderen vanaf 6 jaar. Vreemde Vogels, die middeleeuwen. Tenminste, als je de verhalen hoort van Ridder Richard. Deze winter hoor en zie je het verhaal over een Koning, de Toren en de Valk. Een avontuurlijke legende over Rovende Vogels en een koning die opgesloten zat in een torenkamer. Te zien van zondag 27 december t/m zondag 4 januari (uitgezonderd 31 december en 1 januari). Voor meer informatie: tel. 026-3397406.

■ Kasteel Heukelum

Heidensweg 1, Heukelum

Izhar Elias (gitaar) en Chie Hirai (fortepiano) op 18 januari 2009 om 11.00 en om 15.00 uur in kasteel Heukelum. Het programma: Wasserfahrt am Traunsee; Diabelli - Grande Sonate Brillante, Giuliani - Gran Sonata Eroica, Mertz - Barcarole en J.N. Hummel/Giuliani - Grand Pot-pourri National, opus 93. Voor reservering of meer informatie over dit concert of over de vele andere kasteelconcerten zie www.kasteelconcerten.nl.

Aankondiging Dag van het Kasteel 2009

Gezien de enthousiaste reacties van het afgelopen jaar van zowel deelnemers als bezoekers, is de Nederlandse Kastelenstichting voornemens de Dag van het Kasteel een jaarlijks terugkerend evenement te maken op en rond de Tweede Pinksterdag. De tweede editie zal in 2009 plaats vinden op maandag 1 juni. Jong en oud, leek en deskundige, iedereen is welkom een kijkje te nemen in het historisch interieur waar dat mogelijk is, of een bezoek te brengen aan exterieur, bijgebouwen en de tuinen van kastelen, ruïnes en buitenplaatsen. Het volledige programma komt straks op www.kastelen.nl

GVO is een flexibel, enthousiast, middelgroot en meedenkend full-service grafisch bedrijf.

Qua uitvoering ijzersterk, niet alleen door de hechte band binnen het team maar ook door haar netwerk en gedegen kennis van de markt.

In combinatie met de laatste stand van de technologie, enthousiasme, humor en ambitie werken we hard aan de verwezenlijking van wat u als klant wenst. Topkwaliteit, en dan niet alleen in het eindresultaat, maar tevens in begeleiding, dienstverlening en service. Met minder nemen wij namelijk geen genoegen.

GVO is in een bepaalde mate voorspelbaar en wil dat ook blijven. Hoe voorspelbaarder, hoe beter. We streven ernaar om iedere planning en afspraak na te komen in combinatie met een constant hoog kwaliteitsniveau. Voor u dus géén verrassingen als u zaken doet met GVO.

Een kleine greep...

Complete campagnes, brochures, leaflets, folders, posters, advertenties, logo's, huisstijlen, presentatiemappen, huis-aan-huis foldering, interactieve cd-rom producties, radio commercials, voor profit en non-profit organisaties, media-plaatsingen, DM, verpakkingen, etc ...

Interesse, stuur een e-mail naar info@gvo.nl of bel (0318) 54 40 30 en vraag naar verkoop!

Studio
Marketing –
Communicatie

Prepress
Vormgeving

Press
Drukken

Afterpress
Afwerken

Expeditie

Omvang

gvo grafisch bedrijf bv • Niels Bohrstraat 36 • 6716 AM Ede • Postbus 8038 • 6710 AA Ede

Telefoon (0318) 54 40 30 • Fax (0318) 52 94 97 • E-mail info@gvo.nl • www.gvo.nl